

Araştırma Makalesi/Research Article

**AKDENİZ'E KIYISI OLAN ÜLKELERDE KURUMSAL YAPININ TURİZME
ETKİLERİNİN ANALİZİ¹**

***AN ANALYSIS OF THE IMPACT OF INSTITUTIONAL STRUCTURE ON TOURISM IN THE
MEDITERRANEAN COUNTRIES***

Seyfettin ARTAN

Prof. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, artan@ktu.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0003-4310-550X>

Pınar HAYALOĞLU

Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, pinarhayaloglu@gumushane.edu.tr,
<https://orcid.org/0000-0001-7181-8801>

Selim Koray DEMİREL

Arş. Gör., Karadeniz Teknik Üniversitesi, SBE, İktisat Bölümü, skdemirel@ktu.edu.tr,
[orcid.org/0000- https://0003-3051-8700](https://orcid.org/0000-0003-3051-8700)

Başvuru Tarihi/Application Date: 17.07.2018

Kabul Tarihi/Acceptance Date: 22.11.2018

DOI: 10.30798/makuiibf.444768

Öz

Kurumsal iktisat literatürü, kapsayıcı kurumların birçok sektörde etkinliği artırarak ekonomik büyümeyi teşvik ettiğini ileri sürmektedir. Kurumsal yapı, beraberinde getirdiği güven ortamı ve teşvikler sayesinde turizm sektörü üzerinde de etkili olmaktadır. Bu bağlamda turizmin belirleyicileri üzerine yapılan çalışmalar incelendiğinde, ekonomik ve sosyal faktörler üzerine çok sayıda çalışma yapıldığı ancak turizmin kurumsal belirleyicileri ile ilgili çalışmaların sınırlı sayıda olduğu dikkat çekmektedir. Bu çalışma, Türkiye'nin de aralarında bulunduğu Akdeniz'e kıyısı olan dokuz ülkede ekonomik ve kurumsal faktörler ile turizm arasındaki nedensellik ilişkilerini 1995-2015 yıllarını kapsayan dönemde Konya (2006) panel nedensellik analiz yöntemini kullanarak araştırmaktadır. Kurumsal yapının göstergesi olarak yolsuzluk ve demokratik hesap verebilirlik değişkenlerinin kullanıldığı çalışmadan elde edilen sonuçlar, kurumsal faktörlerden turizm harcamalarına doğru bir nedensellik ilişkisini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kurumsal Yapı, Turizm, Turizm Sektörü, Panel Veri Analizi

Abstract

Institutional economics literature suggests that inclusive institutions encourage economic growth by increasing efficiency in many sectors of the economy. Institutional structure also has effects on the tourism sector due to the confidential environment and incentives it brings. In this context, when studies on determinants of tourism are examined, it is remarkable that there are a number of studies on economic and social factors, but that there are limited studies about institutional determinants of tourism. This study investigates the causal relationships between institutional factors and tourism sector in nine Mediterranean coastal countries also including Turkey for the period of 1995-2015 by using Konya (2006) panel causality analysis. The results of the study using variables of corruption and democratic accountability as indicative of institutional structure reveal causal relations between tourism expenditures and institutional factors.

Keywords: Institutional Structure, Tourism, Tourism Sector, Panel Data Analysis

¹ Bu çalışma, 05-07 Ekim 2017 tarihlerinde Karadeniz Teknik Üniversitesinde düzenlenen XVIII. Uluslararası Ekonometri, Yöneylem Araştırması ve İstatistik Sempozyumunda sunulan bildirinin yeniden gözden geçirilmiş ve düzenlenmiş halidir.

EXTENDED SUMMARY

Background

Corruption has become a common problem affecting both developed and developing countries in recent years. The impact of corruption on the economy can be also seen in the tourism sector. Corruption harms the socio-cultural image of countries, leads to uncertainty in travel costs, increases transaction costs and decreases investments in the tourism sector and thus adversely affects countries' competitiveness in tourism. Tourism sector is an important sector especially for developing countries in terms of employment opportunities created and foreign exchange inflows. Therefore, the inadequacy of the contributions from the sector has a negative effect on the development process. In this context, the study focuses on the institutional factors (corruption and democratic responsibility) that can affect the tourism potential of countries. In the study covering the years 1995-2015, the causality relations between economic and institutional factors and tourism expenditures were investigated in the sample of nine countries which are coastal to the Mediterranean.

Literature Review

When the literature on the determinants of tourism is examined, remarkably, most of the studies focus on the effects of macroeconomic variables such as per capita income, general level of prices, and real exchange rate on tourism. Additionally, there are studies tackling factors such as geographical structure, language, religion, political and economic crises, infectious diseases and natural disasters. In the studies investigating the determinants of tourism, institutional structure is one of the prominent factors in recent years. When these studies are examined, it draws attention that institutional factors such as political stability, internal turmoil and economic freedom are generally used as elements of institutional structure. Besides, it can be said that there are few studies which include corruption has become an important determinant of tourism and democratic responsibility factors that constitute an important pillar of democratic regimes.

Method

In this study, the relation between institutional factors and tourism expenditures in 9 countries with Mediterranean coastline (South Cyprus, France, Greece, Italy, Malta, Morocco, Spain, Tunisia and Turkey) was investigated with the panel causality method for the period of 1995-2015. First, it was investigated whether or not the sections forming the panel have cross-sectional dependency by using cross-section dependence test developed by Pesaran (2004). Then, coefficient homogeneity test, which was propounded by Swamy (1970) and developed by Pesaran and Yamagata for big panel data sets, was applied. Because of the cross-sectional dependence of the countries was determined between the economic and institutional variables, CADF (Cross Sectional Augmented Dickey Fuller) panel unit root test, which was developed by Pesaran, was applied in the unit root analysis. Finally, Konya (2006) causality test was applied in order to enable causality calculation for each country.

Results and Conclusion

According to the results of the causality test developed by Konya (2006), a causality relation has been determined from institutional variables to tourism expenditures in Greece, Spain and France. The result suggests that institutional factors are effective on tourism and points out that neglecting institutional factors may produce erroneous results when conducting studies on tourism. On the other hand, in line with the expectations, causality relations from economic factors such as real exchange rate, inflation, population and outward opening to tourism were identified. Obtained results show that institutional factors play important role in the economic growth of countries through tourism sector. Therefore, policy makers who wish to ensure sustainable growth should establish inclusive and incentive institutions and take the necessary measures to assure their effective functioning. The Consumer Price Index (CPI), one of the determinants of the price index, is widely used to measure the price change in goods and services consumed by individuals and the change in annual inflation. Purchasing power parity (PPP) is the rate of change that enables the elimination of price differences between the countries that arise during the purchase of goods and services. The importance of CPI and PPP for macroeconomics and the methodological and contextual similarities and differences between CPI and PPP require the existence of a long run relationship among variables. The main major expenditures, household consumption and private consumption expenditures in PPP cause that PPP is close to CPI. Thus, PPP for household expenditures is considered as the spatial measurement of CPI's price differences, which measure the temporary changes in prices.

GİRİŞ

Turizm sektörü, dünyada artan nüfusa bağlı olarak sürekli büyüme potansiyeli olan bir sektördür. Aynı zamanda yarattığı istihdam olanakları, hasılaya yaptığı katkı ve sağladığı döviz girişleri ile özellikle gelişmekte olan ülkelerde önemli bir sektör konumundadır. Bu nedenle diğer sektörlerde rekabet avantajı olmayan gelişmekte olan ülkelerde, ekonomik büyümenin gerçekleştirilmesinde turizm sektörü önemli bir faaliyet alanını oluşturmaktadır. Ancak bu önemine karşın turizm sektörü, ülkedeki ekonomik ve sosyo-kültürel yapıdan etkilenen bir sektördür. Bu nedenle son yıllarda kalkınma ve büyüme sürecinde turizm faaliyetlerinin artan önemi yanında sektörün ülkedeki gelişmelerden etkilenen yapısı önemli bir risk unsuru olarak ortaya çıkmaktadır. Bu sektörün gelişimini teşvik etmek yalnızca sektöre yapılacak yatırımlarla değil aynı zamanda ülkenin ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasi yapısının da gelişmesiyle mümkün olabilmektedir. Bu doğrultuda, gelen turistlerin kendilerini her açıdan güvende hissedecekleri bir ortamın oluşturulması, sektörün gelişimi için en az yapılan fiziki yatırımlar kadar önem arz etmektedir.

20. yüzyılın başında hızla yayılmaya başlayan kurumsal iktisadi düşünce, iktisadi olayların açıklanmasında kurumların önemini vurgulamakta ve ekonomik yaşamın kurumların etkisinden bağımsız olarak değerlendirilemeyeceğini öne sürmektedir (Acemoğlu vd. 2005; Ebben ve De Vaal, 2009; Rodrik, 2000; Mauro, 1995). Buna göre kapsayıcı kurumlar ülkede birçok sektörde etkinliği artırarak ekonomik büyümeyi teşvik etmektedir. Bu düşünceden hareketle çalışmada, turizm sektöründe etkinliği arttıracak faktörlerin araştırılması noktasında kurumsal faktörlerin rolüne vurgu yapılmıştır.

Bu bağlamda kurumsal yapının önemli bir unsuru olan yolsuzluk, son yıllarda farklı boyutlarıyla hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeleri etkileyen ortak bir sorun haline gelmiştir. Yolsuzluğun ekonomi üzerinde yol açtığı olumsuzlukların önemli bir yansıması da turizm sektöründe görülmektedir. Araştırmacılara göre, ne kadar turizme elverişli bir coğrafyaya sahip olursa olsun yolsuzluğun boyutunun yüksek olduğu ülkeler turizm sektöründe beklenen başarıyı sağlayamamaktadır. Yolsuzluğun olduğu durumda turistler gittikleri ülkedeki harcamalarını öngörmekte zorlanmakta ve bu ülkeler seyahat için cazip olmaktan çıkmaktadır. Ayrıca, bu sektöre yatırım yapacak yatırımcılar için de yolsuzluk caydırıcı bir faktör olarak devreye girebilmektedir. Dolayısıyla yolsuzluğun yüksek olduğu ülkelerde turizm sektörü gelişmemekte ve bu sektörden sağlanan gelirler yetersiz olmaktadır. Kısaca yolsuzluk, ülkelerin sosyo-kültürel imajını zedelemekte, seyahat masraflarında belirsizliğe yol açmakta, işlem maliyetlerini artırarak turizm sektöründeki yatırımları azaltmakta ve böylece ülkelerin turizm alanındaki rekabet gücünü olumsuz etkilemektedir. Bu durum, özellikle gelişmekte olan ülkelerde turizm sektöründen beklenen katkılar önemli olduğundan daha büyük bir sorun oluşturmaktadır.

Benzer şekilde demokratik olmayan ülkelerde gözlemlenen politik istikrarsızlığın da turizm sektörü için yıkıcı sonuçlara sahip olduğuna dair görüşler Fletcher ve Morakabati (2008)'de mevcuttur. Kuşkusuz, temel hak ve özgürlüklerin korunduğu demokratik bir yapı ile ülkelerde güvenliğe ilişkin belirsizlik ve politik istikrarsızlığın giderilmesi, turizm sektörünün rekabet gücünün artırılmasına katkı sağlayacaktır. Böyle bir yapı turizm sektörüne yönelik yatırımları teşvik ederken diğer yandan sağladığı güven ortamı ile gelen turistler için ülkeyi daha cazip hale getirebilecektir.

Bu doğrultuda çalışmanın amacı; turizm gelirlerinin önemli bir yer tuttuğu Akdeniz'e kıyısı olan ülkelerde, ekonomik faktörlerin yanı sıra kurumsal faktörlerin de dikkate alınarak turizmin belirleyicilerinin incelenmesidir. Elde edilecek bulguların bu ülkelerin büyüme ve kalkınma politikalarının belirlenmesinde yol gösterici olacağı düşünülmektedir. Bu amaç doğrultusunda hazırlanan çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde çalışmanın modeline ilişkin ampirik literatür özetlenmiş ve ardından ikinci bölümde ampirik analiz ve bulgulara yer verilmiştir. Bu bölümü çalışmanın genel bir değerlendirmesinin yapıldığı sonuç ve değerlendirme kısmı takip etmiştir.

1. LİTERATÜR

Turizmin belirleyicilerine yönelik literatür incelendiğinde kişi başına düşen gelir, fiyatlar genel seviyesi, reel döviz kuru gibi temel makroekonomik değişkenlerin turizm faaliyetleri üzerindeki etkisini inceleyen çalışmaların ağırlıkta olduğu dikkati çekmektedir. Bunun yanı sıra, coğrafi yapı, dil, din, siyasi ve ekonomik krizler, bulaşıcı hastalıklar ve doğal afetler gibi faktörleri ele çalışmalar da mevcuttur. Turizmin belirleyicilerinin araştırıldığı çalışmalarda son yıllarda öne çıkan bir başka faktör de kurumsal yapıdır. Bu çalışmalar incelendiğinde kurumsal yapının bir unsuru olarak daha çok politik istikrar, iç karışıklık (terörizm) ve ekonomik özgürlük gibi kurumsal faktörlerin kullanıldığı dikkati çekmektedir. Bunun yanında günümüzde turizmin önemli belirleyicilerinden biri haline gelmiş olan yolsuzluk ve demokratik rejimlerin önemli bir ayağını oluşturan demokratik sorumluluk faktörlerine yer veren çalışmaların oldukça az olduğu söylenebilir. Literatürde öne çıkan çalışmalar aşağıda kısaca değerlendirilmiştir.

Akter vd. (2017), 2009-2012 dönemi için 30 ülkeye ait verileri kullandıkları çalışmalarında kişi başı GSYH, nüfus, enflasyon ve döviz kurunun gelen turistler üzerindeki etkisini Bangladeş için ele almışlardır. Elde edilen bulgular GSYH, nüfus, döviz kuru ve enflasyon gibi temel makroekonomik değişkenler ile turizm aktivitesi arasında anlamlı ilişkiler olduğunu göstermektedir. Buna göre, Bangladeş için gelen turist sayısı GSYH, nüfus ve döviz kuru ile pozitif, enflasyon ile negatif bir biçimde ilişkilidir. Vogt (2008) ise reel gelir ve nispi talep esnekliklerinin turizm aktivitesi üzerindeki etkisini 1973-2002 döneminde ABD için araştırmıştır. Zaman serisi analizinin kullanıldığı çalışmada reel gelirdeki değişimlerin ABD'nin turizm aktivitesi üzerinde anlamlı bir etkisi olduğu ifade edilmiştir. Lim (1999) de 70 çalışmanın verilerini kullanarak gerçekleştirdiği META analizinde, uluslararası turizm talebi ile gelir düzeyinin ve turizm fiyatlarının ilişkisini ele almıştır. Çalışmada, uluslararası turizm talebi üzerinde gelirin pozitif, turizm fiyatlarının ise negatif yönlü bir ilişkisi tespit edilmiştir. Bununla birlikte, taşımacılık fiyatlarının da turizm talebi üzerinde negatif bir etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Ekonomik göstergelerin yanı sıra, bu göstergelerle yakından ilişkili olan inovasyon ve göç gibi farklı faktörlerin de ele alındığı çalışmalara literatürde rastlamak mümkündür. Örneğin Yong (2014), 14 Avrupa ülkesi için gerçekleştirdiği panel veri analizinde inovasyonun ve enflasyonun turizm talebi üzerinde bir etkisi olup olmadığı sorusuna cevap aramıştır. 1988-2010 dönemi verilerinin kullanıldığı çalışmada enflasyonun turizm üzerindeki olumsuz etkisine rağmen inovasyonun turizm talebini sürdürülebilir bir hale getirdiği ifade edilmiştir. Seetaram (2012) ise turizm ile göç arasındaki ilişkiyi Avustralya için dinamik panel veri analizi ile ele almıştır. 1980-2008 dönemi için gerçekleştirilen çalışmada göçün yanı sıra, gelir ve reel döviz kurunun da turizm üzerindeki etkisi incelenmiştir. Çalışmadan elde edilen sonuçlar, göçün turizmin önemli bir belirleyicisi olduğunu göstermektedir. Ayrıca, gelir düzeyi ve reel döviz kurunda meydana gelen artış da turizm aktivitelerini artırıcı bir etkiye sahiptir.

Turizmi etkileyen faktörlerin araştırıldığı bir diğer grup çalışmada ise krizlerin, doğal afetlerin ve bulaşıcı hastalıkların turizm aktiviteleri üzerindeki etkileri incelenmiştir. Wang (2009), Tayvan için gerçekleştirdiği ve 1996-2006 dönemi verilerinden faydalandığı çalışmasında, siyasi ve ekonomik krizlerin turizm üzerindeki etkisini ele almıştır. ARDL analizinin kullanıldığı çalışmada, 11 Eylül saldırılarının ve 1999 yılında Tayvan'da meydana gelen depremin turizm aktiviteleri üzerinde olumsuz bir etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, 1997 yılında Güney Asya'da yaşanan ekonomik krizin de turizm aktivitesi üzerindeki olumsuz etkisi gözlemlenmiştir. Fakat bu etki 11 Eylül Saldırıları ve Tayvan depremi kadar yoğun değildir. Son olarak çalışmada, döviz kuru ve gelir düzeyinin de turizm üzerinde anlamlı bir etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Kuo vd. (2015) ise Çin, Hong Kong, Singapur, Tayvan, Endonezya ve Vietnam için gerçekleştirdikleri analizde, kuş gribi ve SARS hastalıklarının gelen turistler üzerindeki etkisini irdelemişlerdir. 2001-2006 döneminin araştırıldığı çalışmada dinamik panel veri analizinden faydalanılmıştır. Elde edilen sonuçlar, her iki hastalığın da gelen turist sayısını olumsuz yönde etkilediğini göstermektedir. Arana ve Leon (2008) da 11 Eylül saldırılarının Akdeniz ve Kanarya Adalarındaki destinasyonlarda turizm aktivitesine etkisini ele almışlardır. Anket verilerinin kullanıldığı çalışmada

sonuçlar, gerçekleşen saldırıların Akdeniz ve Kanarya Adalarındaki turistik merkezlerde gelen turistlerin ödeme istekliliğini önemli ölçüde azalttığını göstermektedir. Son olarak Drakos ve Kutun (2003), Yunanistan, İsrail ve Türkiye için gerçekleştirdikleri görünüşte ilişkisiz regresyon (SURE modeli) analizlerinde terör olaylarının turizm üzerindeki etkisini 1991-2000 yılları için incelemişlerdir. Elde edilen sonuçlar, terör olaylarının turizm aktivitelerini olumsuz yönde etkilediğini işaret etmektedir.

Kurumsal faktörlerin turizm aktivitesi üzerindeki etkisinin araştırıldığı literatür incelendiğinde ise çoğunlukla yolsuzluk değişkeninin turizm üzerindeki etkisini ele alan çalışmalar dikkat çekmektedir. Poprawe (2015), yolsuzluğun turizm üzerindeki etkisini 1995-2010 dönemi verilerini kullanarak 100 ülke örneğinde incelemiştir. Panel veri analizinin kullanıldığı çalışmada, yolsuzluktaki bir azalmanın turist girişlerini arttırdığı yönünde bulgular elde edilmiştir. Demir ve Giray (2017) ise çalışmalarında yolsuzluğun, 1996-2014 döneminde 70 ülkeden Türkiye'ye gelen turist sayısı üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Sonuçlar yolsuzluk seviyesinin Türkiye'ye gelen turist sayısını olumsuz etkilediği görüşünü desteklemektedir. Yolsuzluk ve turist girişi arasındaki ilişkinin ele alındığı bir diğer çalışmada Santana-Gallego vd. (2016), bu ilişkiyi 1995-2013 döneminde 171 ülke için araştırmışlar ve literatürdeki genel eğilimden farklı olarak yolsuzluk ile turist girişi arasında herhangi bir ilişki tespit edememişlerdir. Yolsuzluğun turizm üzerindeki etkilerinin araştırıldığı bir diğer çalışmada ise Steyn ve Van Vuuren (2016), 158 ülkede çalışmalarında iyi yönetişimin bir parçası olan yolsuzluğun turizm üzerinde önemli rol oynadığı bulgusuna ulaşmışlardır.

Balli vd. (2016), göç, ticaret ve kurumsal yapının OECD vatandaşlarını göçmen ülkelerini ziyaret etmeleri konusunda yönlendirmekte olup olmadığını belirlemek amacıyla 1995-2010 dönemi için 34 OECD ülkesinden 52 orta ve düşük gelirli ülkeye iki taraflı turizm akışı verileri kullanmışlardır. Çalışmada, kurumsal yapının göstergesi olarak kullanılan yolsuzluk değişkeninin turistlerin ülke seçiminde önemli bir faktör olduğu tespit edilmiştir. Lv ve Xu (2016) ise 1998-2011 dönemi için 62 ülkede turizm talebi ile yolsuzluk arasındaki ilişkiyi ele almışlardır. Kuantil regresyon modelinin kullanıldığı çalışmada elde edilen ampirik sonuçlar yolsuzluk ve turizm talebi arasındaki doğrusal olmayan ilişkinin yalnızca 50. ve 75. kuantillerde anlamlı olduğunu ortaya koymaktadır. Lau ve Hazari (2011) de yolsuzluğun turizm talebi üzerindeki etkisini incelemişler ve Yolsuzluk Algı Endeksi (Corruption Perceptions Index-CPI)'ndeki bir birim artışın turizm talebini % 8.5 azalttığını ortaya koymuşlardır. Benzer şekilde Saha ve Yap (2015)'ın 1999-2009 dönemini kapsayan ve panel veri analizini kullandıkları çalışmalarından elde edilen bulgular, yolsuzluğun turizm talebi üzerinde önemli bir etkisi olduğunu ve bu etkinin doğrusal olmadığını ortaya koymaktadır. Son olarak Das ve Dirienzo (2010), Dünya Ekonomik Forumu tarafından geliştirilen Seyahat ve Turizm Rekabet Edebilirlik Endeksi ve Uluslararası Şeffaflık Örgütü (Transparency International-TI) tarafından yayınlanan CPI verilerini kullanarak yolsuzluğun turizm rekabetçiliği üzerindeki etkisini 119 ülke için araştırmışlardır. Elde edilen bulgular, ülkelerin yolsuzluk düzeylerindeki bir azalmanın, uluslararası turizm rekabet gücü seviyesinde olumlu bir etki yarattığını ortaya koymaktadır.

Yolsuzluğun haricinde politik risk ve özgürlükler gibi farklı kurumsal faktörlerin turizm aktivitesi üzerindeki etkisini ele alan çalışmalar da literatürde kendine yer bulmuştur. Muzindutsi ve Manaliyo (2016), politik riskin turizm gelirleri üzerindeki etkisini Güney Afrika için zaman serisi analizi ile incelemişlerdir. Demokratik sorumluluk değişkenini de içeren Uluslararası Ülke Riski Rehberi (ICRG: International Country Risk Guide)'nden elde edilen politik risk verisinin kullanıldığı çalışmada elde edilen sonuçlar, politik riskin turizm sektöründen elde edilen reel gelir üzerinde uzun vadeli bir etkiye sahip olduğunu, ancak kısa süreli ilişkiyi destekleyen ampirik kanıt olmadığını göstermektedir. Saha vd. (2017) ise politik ve ekonomik özgürlüğün turizm üzerindeki etkisini 1995-2012 yılları arası dönemde 110 ülke için panel veri tekniği kullanarak analiz etmişlerdir. Politik özgürlük göstergesi olarak Freedom House'dan elde edilen politik hak ve sivil özgürlükler endeksi ve ICRG'den elde edilen demokratik sorumluluk endeksinin kullanıldığı çalışmada elde edilen sonuçlar politik özgürlük göstergelerinden yalnızca sivil özgürlükler ile turizm arasında pozitif yönlü bir ilişkiyi desteklemektedir.

2. AMPİRİK ANALİZ ve BULGULAR

Çalışmada Akdenize kıyısı olan 9 ülkede (Güney Kıbrıs, Fransa, Yunanistan, İtalya, Malta, Fas, İspanya, Tunus ve Türkiye) kurumsal faktörler ile turizm arasındaki ilişki panel nedensellik yöntemiyle 1995-2015 dönemi için incelenmiştir. Çalışmada, öncelikle paneli oluşturan kesitler arasında yatay kesit bağımlılığının olup olmadığı araştırılmış, ardından eğim katsayılarının homojenliği test edilmiş ve birim kök testlerini takiben nedensellik analizi uygulanmıştır. Analizlerde kullanılan değişkenler ve bu değişkenlerin elde edildiği kaynaklar Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1: Çalışmada Kullanılan Değişkenler

Değişkenin Adı	Değişkenin Tanımlanması	Elde Edildiği Kaynak
TOUR	Uluslararası turizm harcamaları (% toplam ithalat)	Dünya Bankası, WDI
COR	Yolsuzluk	PRS, ICRG
DA	Demokratik Sorumluluk	PRS, ICRG
GDPP	Kişi başına düşen GSYH	Dünya Bankası, WDI
OPEN	Ticaret (İhracat + İthalat /GSYH)	Dünya Bankası, WDI
RER	Reel Efektif Döviz Kuru	Dünya Bankası, WDI
POP	Toplam Nüfus	Dünya Bankası, WDI
INF	Enflasyon, Tüketici Fiyatları (Yıllık yüzde)	Dünya Bankası, WDI

Uluslararası turizm harcamaları (TOUR), uluslararası taşımacılık için yabancı taşıyıcılara yapılan ödemeler de dahil olmak üzere, diğer ülkelere giden uluslararası ziyaretçilerin harcamalarını göstermektedir. Kişi başına düşen GSYH (GDPP), kişi başına düşen gelirin 2010 yılı baz alınarak dolar cinsinden elde edilen reel değerini ifade etmektedir. OPEN, mal ve hizmet ithalat ve ihracatının GSYH içindeki payını, RER reel efektif döviz kurunu, ENF tüketici fiyatları cinsinden hesaplanan yıllık enflasyon oranını ve POP toplam nüfusu ifade etmektedir. İlgili değişkenler Dünya Bankası'nın World Development Indicators (WDI) veri tabanından elde edilmiştir. Çalışmada kurumsal yapının ölçüsü olarak kullanılan Yolsuzluk (COR) ve demokratik sorumluluk (DA) değişkenleri ise Politik Risk Servisi (PRS: Political Risk Services) tarafından hazırlanan ICRG verilerinden elde edilmiştir.

2.1. Yatay-Kesit Bağımlılık Analizi

Küreselleşmenin etkisiyle ülkeler arasındaki etkileşimin büyük ölçüde artmış olması nedeniyle çok ülkeli panel veri çalışmalarında doğru tahmin yapmak için ülkeler arasındaki ilişkinin doğru tespit edilmesi büyük önem taşımaktadır. Bu nedenle çalışmada öncelikli olarak ülkeler arasındaki etkileşimi test etmek için Pesaran (2004) tarafından geliştirilen yatay-kesit bağımlılık testi (cross-section dependence test) kullanılmıştır. Pesaran (2004) CD-testi analiz sonuçları Tablo 2'de sunulmuştur. Elde edilen sonuçlara göre, değişkenlerin yatay-kesit bağımlılığının olmadığını ifade eden H0 hipotezi istatistiksel olarak %1 anlamlılık düzeyinde reddedilmiştir. Yani tüm değişkenler arasında yatay-kesit bağımlılığı söz konusudur.

Tablo 2: Yatay Kesit Bağımlılık Testi Sonuçları

Değişkenler	Düzy	
	CD-Test	p-değeri
RER	4.66	0.000
OPEN	11.13	0.000
GDPP	11.83	0.000
TOUR	5.33	0.000
COR	7.36	0.000
DA	7.69	0.000
POP	25.35	0.000
INF	12.15	0.000

2.2. Katsayı Homojenliği Test Sonuçları

Yatay kesit bağımlılığının tespit edilmesini takiben ülkeye özgü dinamiklerin değişip değişmediğini test etmek amacıyla katsayı homojenliği analizi yapılmıştır. Katsayı homojenliği testi için Swamy (1970) tarafından ortaya atılan ve Pesaran ve Yamagata (2008) tarafından büyük panel veri setleri için geliştirilen yöntem kullanılmıştır. $\% \Delta$ ve $\% \Delta_{adj}$ testleri için aşağıdaki 1 ve 2 numaralı denklemler kullanılmıştır.

$$\tilde{\Delta} = \sqrt{N} \left(\frac{N^{-1} \tilde{S} - k}{\sqrt{2k}} \right) \quad (1) \quad \tilde{\Delta}_{adj} = \sqrt{N} \left(\frac{N^{-1} \tilde{S} - E(\tilde{z}_{iT})}{\sqrt{Var(\tilde{z}_{iT})}} \right) \quad (2)$$

Yapılan test sonucunda elde edilen bulgular Tablo 3'te sunulmuştur. Buna göre eğim katsayılarının homojen olduğunu ifade eden H_0 hipotezi istatistiksel olarak $\%1$ anlamlılık seviyesinde red edilmiştir. Yani eğim katsayıları heterojendir.

Tablo 3: Homojenlik Testi Sonuçları

$\tilde{\Delta}$	6.571 (0.000)
$\tilde{\Delta}_{adj}$	8.237 (0.000)

Not: Parantez içindeki değerler olasılık değerleridir.

2.3. Panel Birim Kök (Durağanlık) Analizi

Paneli oluşturan 9 ülkenin ekonomik ve kurumsal değişkenleri arasında yatay-kesit bağımlılığının tespit edilmesi nedeniyle birim kök analizinde yatay-kesit bağımlılığını dikkate alan ve Pesaran (2007) tarafından geliştirilen CADF (Cross Sectionally Augmented Dickey Fuller) panel birim kök testi kullanılmıştır. Pesaran (2007) yaklaşımında panel veri serisinin durağan olup-olmadığı CADF istatistiklerinin ortalaması alınarak hesaplanan kesit açısından genişletilmiş IPS [Cross-sectionally augmented IPS (CIPS)] test istatistiği ile yapılmaktadır (Nazlıoğlu, 2010: 91-92). Hesaplanan CIPS istatistiği değeri, Pesaran (2007) tarafından üretilen tablo kritik değeri ile kıyaslanarak serilerin birim kök içerip içermediğine karar verilmektedir. Buna göre, hesaplanan CIPS istatistiği değeri Pesaran (2007)'de yer alan tablo kritik değerinden büyükse H_0 hipotezi reddedilir ve serinin birim kök içermediğine, yani durağan olduğuna karar verilir. Çalışmada serilerin durağan olup olmadıklarının tespiti amacıyla seviyesinde sabitli ve trendli model, birinci farkında ise sabitli model esas alınmıştır. Test sonuçları Tablo 4'te sunulmuştur. (Sarno ve Taylor, 2003).

Tablo 4: CIPS Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Düzyey	1. Fark
	Sabitli ve Trendli	Sabitli
<i>RER</i>	-3.548***	
<i>OPEN</i>	-1.931	-3.331***
<i>GDPP</i>	-2.388	-3.331***
<i>TOUR</i>	-2.644	-4.344***
<i>COR</i>	-2.837**	
<i>DA</i>	-4.091***	
<i>POP</i>	-2.921**	
<i>INF</i>	-3.341***	

Not: Pesaran (2007) tablo kritik değerleri seviyesinde sabitli ve trendli model için $\%1$, $\%5$ ve $\%10$ anlamlılık düzeylerinde sırasıyla -3.30, -2.940 ve -2.760'dır. Birinci farkında ise tablo kritik değerleri sırasıyla $\%1$, $\%5$ ve $\%10$ anlamlılık düzeyleri için -2.640, -2.330 ve -2.180 şeklindedir. Gecikme uzunluğunun tespitinde Akaike bilgi kriterinden (AIC) yararlanılmıştır. **, * ve ***; katsayıların sırasıyla $\%10$, $\%5$ ve $\%1$ düzeylerinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

Pesaran (2007) panel birim kök analizinden elde edilen sonuçlara göre RER, COR, DA, POP ve INF değişkenlerine ait CIPS istatistikleri, seviyesinde sabitli ve trendli modelde Pesaran (2007) tablo kritik değerlerinden büyük olduğundan “seri durağan değildir” şeklindeki H_0 hipotezi red edilmiştir. Yani RER, COR, DA, POP ve INF değişkenleri durağandır seviyesinde birim kök içermemektedir. Öte yandan, OPEN, GDPP, TOUR değişkenlerine ait sabitli ve trendli CIPS istatistikleri Pesaran (2007) tablo kritik değerlerinden büyük olmadığından ilgili değişkenler durağan değildir, seviyesinde birim kök içermektedir.

Seviyesinde durağan olmayan serilerin birinci farkı alınarak durağan hale getirilmektedirler. OPEN, GDPP ve TOUR değişkenlerinin birinci farkı alındığında trend ortadan kalktığından sabitli model için CIPS istatistikleri hesaplanmıştır. Sabitli modelde CIPS istatistikleri Pesaran (2007) tablo kritik değerlerinden büyük olduğundan seri durağan değildir şeklindeki H_0 hipotezi reddedilmiştir. Bu sonuç, OPEN, GDPP ve TOUR değişkenlerinin fark durağan olduğu anlamına gelmektedir.

2.4. Panel Nedensellik Analizi

Değişkenler arasındaki yatay-kesit bağımlılığı ve panel birim kök test sonuçları dikkate alınarak yolsuzluk ve makroekonomik değişkenler ile turizm arasındaki nedensellik ilişkileri, her bir ülke için nedensellik hesaplamaya olanak tanıyan Konya (2006) tarafından geliştirilen nedensellik testi ile analiz edilmiştir. Konya (2006) nedensellik testi sonucunda elde edilen bulgular Tablo 5, 6, 7 ve 8’de sunulmuştur.

Tablo 5: Nedensellik Analizi Sonuçları

Ülkeler	$H_0 : COR \Rightarrow TOUR$				$H_0 : DA \Rightarrow TOUR$			
		10%	5%	1%		10%	5%	1%
<i>Güney Kıbrıs</i>	3.0	8.8	13.4	26.7	5.8	6.8	10.3	21.4
<i>Fransa</i>	2.7	10.1	15.1	28.1	17.6**	9.1	13.0	23.7
<i>Yunanistan</i>	12.0*	10.4	14.8	27.4	0.1	6.0	10.9	50.8
<i>İtalya</i>	7.1	10.4	15.2	28.5	0.6	8.7	13.1	23.6
<i>Malta</i>	0.6	10.4	13.8	26.3	4.8	7.2	11.6	26.4
<i>Fas</i>	0.3	9.7	14.5	28.7	2.6	11.0	16.1	29.3
<i>İspanya</i>	11.0*	8.5	12.7	25.0	5.2	6.5	10.9	27.0
<i>Tunus</i>	1.4	9.5	13.9	27.0	0.3	8.6	13.5	32.2
<i>Türkiye</i>	1.1	7.9	11.6	22.2	5.6	8.4	12.5	24.6

Not: \Rightarrow Granger nedeni değildir. * %10 anlamlılık düzeyinde, ** %5 anlamlılık düzeyinde, *** ise %1 anlamlılık düzeyinde 10.000 bootstrap tekrarından elde edilen kritik değerler için istatistiksel olarak anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 6: Nedensellik Analizi Sonuçları

Ülkeler	$H_0 : GDP \Rightarrow TOUR$				$H_0 : RER \Rightarrow TOUR$			
		10%	5%	1%		10%	5%	1%
<i>Güney Kıbrıs</i>	3.0	7.6	11.1	21.3	11.8**	7.7	11.3	21.1
<i>Fransa</i>	1.2	7.8	11.6	22.7	12.9*	9.2	14.3	27.3
<i>Yunanistan</i>	6.7	10.3	14.8	26.5	0.8	9.4	13.4	25.7
<i>İtalya</i>	1.9	9.6	14.0	27.1	4.4	9.1	13.6	26.5
<i>Malta</i>	5.5	13.5	19.2	35.8	7.7	12.2	17.2	30.1
<i>Fas</i>	0.2	9.8	14.2	26.6	2.4	10.2	14.8	27.5
<i>İspanya</i>	1.0	6.7	9.9	19.2	0.2	6.4	9.4	17.8
<i>Tunus</i>	0.8	9.9	14.5	28.2	1.0	10.8	15.6	29.1
<i>Türkiye</i>	7.1	9.0	13.0	24.1	5.1	8.7	12.8	24.4

Not: \Rightarrow Granger nedeni değildir. * %10 anlamlılık düzeyinde, ** %5 anlamlılık düzeyinde, *** ise %1 anlamlılık düzeyinde 10.000 bootstrap tekrarından elde edilen kritik değerler için istatistiksel olarak anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 7: Nedensellik Analizi Sonuçları

Ülkeler	$H_0 : POP \Rightarrow TOUR$			$H_0 : OPEN \Rightarrow TOUR$				
		10%	5%	1%		10%	5%	1%
<i>Güney Kıbrıs</i>	24.1***	6.5	9.6	17.7	19.8**	9.0	13.1	24.4
<i>Fransa</i>	0.2	7.5	11.0	19.07	1.1	7.4	10.9	20.8
<i>Yunanistan</i>	4.5	10.7	15.6	31.5	3.2	7.7	11.5	22.6
<i>İtalya</i>	3.3	13.0	18.8	34.7	0.2	8.7	13.1	24.1
<i>Malta</i>	1.9	13.8	19.5	36.8	1.5	13.2	18.6	31.9
<i>Fas</i>	0.3	8.4	12.1	21.6	0.1	9.1	13.5	24.0
<i>İspanya</i>	0.1	6.3	9.3	16.9	2.2	7.5	10.9	20.5
<i>Tunus</i>	24.1***	6.5	9.6	17.7	0.3	10.1	14.3	25.9
<i>Türkiye</i>	0.2	7.5	11.0	19.07	1.9	8.5	12.7	25.2

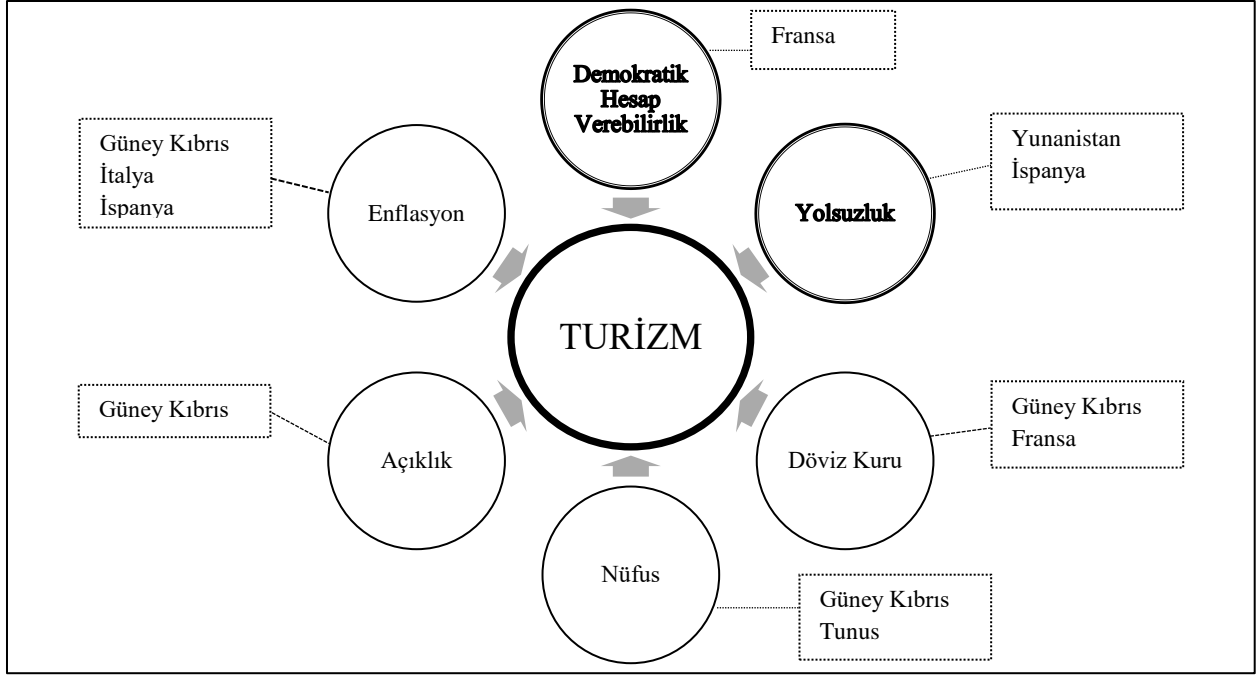
Not: \Rightarrow Granger nedeni değildir. * %10 anlamlılık düzeyinde, ** %5 anlamlılık düzeyinde, *** ise %1 anlamlılık düzeyinde 10.000 bootstrap tekrarından elde edilen kritik değerler için istatistiksel olarak anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 8: Nedensellik Analizi Sonuçları

Ülkeler	$H_0 : INF2 \Rightarrow TOUR$			
		10%	5%	1%
<i>Güney Kıbrıs</i>	11.9*	8.6	13.1	25.8
<i>Fransa</i>	7.6	9.9	14.9	31.9
<i>Yunanistan</i>	1.7	11.2	17.5	37.5
<i>İtalya</i>	40.6***	8.9	13.4	27.4
<i>Malta</i>	3.5	9.0	13.9	28.1
<i>Fas</i>	0.8	9.0	13.5	27.9
<i>İspanya</i>	10.5*	9.4	14.1	27.7
<i>Tunus</i>	0.4	10.4	15.3	29.8
<i>Türkiye</i>	12.0	12.4	17.9	33.9

Not: \Rightarrow Granger nedeni değildir. * %10 anlamlılık düzeyinde, ** %5 anlamlılık düzeyinde, *** ise %1 anlamlılık düzeyinde 10.000 bootstrap tekrarından elde edilen kritik değerler için istatistiksel olarak anlamlılığı ifade etmektedir.

Konya (2006) nedensellik analizi sonuçları toplu olarak Şekil 1'de gösterilmiştir. Buna göre demokratik hesap verebilirlik, analize konu olan Akdeniz ülkelerinden sadece Fransa'da turizm ile tek yönlü nedensellik ilişkisine sahipken yolsuzluğun turizm üzerindeki nedensel etkisi Yunanistan ve İspanya'da anlamlıdır. Bunun yanı sıra döviz kurunun turizm üzerindeki etkisi Güney Kıbrıs ve Fransa, nüfusun etkisi Güney Kıbrıs ve Tunus, ticari açıklığın etkisi yalnızca Güney Kıbrıs ve enflasyonun etkisi Güney Kıbrıs, İtalya ve İspanya'da anlamlıdır. Son olarak, kişi başı düşen gelir ile turizm harcamaları arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir. Tüm bu değişkenler açısından nedensellik ilişkileri Şekil 1'de daha açık bir biçimde sunulmuştur.

Şekil 1: Turizmi Etkileyen Faktörler

Nedensellik ilişkilerine ülkeler açısından bakıldığında ise çalışmada kullanılan değişkenler ile turizm sektörü arasında en çok anlamlı nedensellik ilişkisinin olduğu ülkenin Güney Kıbrıs olduğu dikkati çekmektedir. Bu ülkede kurumsal değişkenler ve GSYH hariç tüm değişkenlerden turizm sektörüne doğru anlamlı bir nedensellik ilişkisi vardır. Güney Kıbrıs'ı anlamlı nedensellik ilişkisi açısından ikiye değişken ile İspanya ve Fransa takip etmektedir. İspanya'da yolsuzluk ve enflasyondan turizm sektörüne doğru anlamlı bir nedensellik ilişkisi mevcuttur. Fransa'da ise demokratik hesap verebilirlik ve döviz kurundan turizm sektörüne doğru anlamlı bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Son olarak; Tunus, İtalya ve Yunanistan'da sırasıyla nüfus, enflasyon ve yolsuzluktan turizm sektörüne doğru anlamlı bir nedensellik ilişkisi mevcuttur. Türkiye'de ise hiçbir makroekonomik ve kurumsal değişken turizm sektörü üzerinde anlamlı bir etkiye sahip değildir. Nedensellik ilişkilerinin ülkeler açısından görünümü ise Tablo 10'da sunulmuştur.

Tablo 10: Ülkeler Açısından Turizmi Etkileyen Faktörler

Ülke/ Değişken	Demokratik Hesap Verebilirlik	Yolsuzluk	Döviz Kuru	Nüfus	Açıklık	Enflasyon	GSYH
Güney Kıbrıs			□	□	□	□	
İspanya		□				□	
Fransa	□		□				
Yunanistan		□					
İtalya						□	
Tunus				□			
Malta							
Fas							
Türkiye							

SONUÇ

Turizm sektörü gerek yarattığı istihdam olanakları gerekse yaratılan hasıla ve sağladığı döviz girişleri bakımından özellikle gelişmekte olan ülkeler için önemli bir sektör konumundadır. Bu nedenle sektörden sağlanacak katkıların yetersiz kalması kalkınma sürecini de olumsuz etkilemektedir. Bu kapsamda çalışmada ülkelerin turizm potansiyelini etkileyebilecek kurumsal faktörler (yolsuzluk ve demokratik sorumluluk)

üzerine odaklanılmıştır. 1995-2015 yıllarını kapsayan çalışmada ekonomik ve kurumsal faktörler ile turizm arasındaki nedensellik ilişkileri Akdeniz'e kıyısı olan dokuz ülke örnekleminde araştırılmıştır.

Konya (2006) tarafından geliştirilen nedensellik testi sonucunda; ele alınan ülke örnekleminde Yunanistan, İspanya ve Fransa için kurumsal değişkenlerinden turizme doğru bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Bu sonuç, kurumsal faktörlerin turizm üzerinde etkili olduğunu ortaya koymakta ve turizm üzerine çalışmalar yapılırken kurumsal faktörlerin ihmal edilmesinin hatalı sonuçlar ortaya koyabileceğine işaret etmektedir. Öte yandan beklentiler doğrultusunda reel döviz kuru, enflasyon, nüfus ve dışa açıklık gibi ekonomik faktörlerden turizme doğru nedensellik ilişkileri tespit edilmiştir.

Elde edilen sonuçlar, kurumsal faktörlerin turizm kanalıyla da ülkelerin ekonomik büyümelerinde rol oynayabildiğini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla sürdürülebilir büyümeyi sağlamak isteyen politika uygulayıcıları, kapsayıcı ve teşvik edici kurumları tesis etmeli ve bu kurumların etkin bir şekilde çalışması için gerekli tedbirleri almalıdır. Şöyle ki araştırmacılara göre yolsuzluk; ülkelerin sosyo-kültürel imajını zedelemekte, seyahat masraflarında belirsizliğe yol açmakta, işlem maliyetlerini arttırarak turizm sektöründeki yatırımları azaltmakta ve böylece ülkelerin turizm alanındaki rekabet gücünü olumsuz etkilemektedir. Bunun yanında demokrasi bilincinin yerleştiği yani demokratik sorumluluğun yüksek olduğu ülkelerde kamu yönetiminde hesap verilebilirlik ve şeffaflığın olması bireylere güven vermekte ve bu ülkeler yaşam açısından daha risksiz olarak algınmaktadır. Bu ise yine turizm sektörüne olumlu etkide bulunmaktadır.

Çalışmanın bulguları iki açıdan değerlendirilebilir. Öncelikle, kurumsal faktörlerin turizm üzerindeki etkilerinin saptanmış olması turizmle ilgili politikalarını geliştirirken gerek politik gerek iş dünyasındaki karar alıcılara rehber olmak için yeni bir kapı aralamaktadır. Öte yandan, uygulamalı çalışmalarda kurumsal faktörlerin de turizm sektörü üzerindeki etkisinin analizlere dahil edilmesi elde edilen sonuçları daha gerçekçi kıldığı gibi gelecekteki çalışmalar için de yol gösterici olmaktadır. Bu bağlamda, gelecekteki çalışmalarda demokratik hesap verebilirlik ve yolsuzluk değişkenlerinin yanı sıra farklı kurumsal değişkenlerin de turizm sektörü üzerindeki etkisi farklı örneklem ve dönemler için ele alınabilir.

KAYNAKLAR

- ACEMOGLU, D., JOHNSON, S., ROBINSON, J. A. (2005), Institutions as a Fundamental Cause Of Long-Run Growth. Philippe Aghion and Steven N. Durlauf içinde, Handbook of Economic Growth (s. 385-472). Amsterdam and San Diego: Elsevier.
- AKTER, H., AKHTAR, S., ALİ, S. (2017), Tourism demand in Bangladesh: Gravity model analysis, *Tourism*, 65(3), 346-360.
- ARANA, J.E., LEON, C.J. (2008), The Impact of Terrorism on Tourism Demand, *Annals of Tourism Research*, 35 (2), 299-315.
- BALLİ, F., BALLİ, H. O., ROSMY, J. L. (2016), The Impacts of Immigrants and Institutions on Bilateral Tourism Flows, *Tourism Management*, 52, 221-229.
- DAS, J., DİRİENZO, C. (2010), Tourism Competitiveness and Corruption: A Cross-Country Analysis, *Tourism Economics*, 16(3), 477-492.
- DEMİR, E. GÖZGÖR, G. (2017), What about Relative Corruption? The Impact of the Relative Corruption on the Inbound Tourism to Turkey, *International Journal of Tourism Research*, 19(3), 358-366.
- DRAKOS, K., KUTAN, A.M. (2003), Regional Effects of Terrorism on Tourism in Three Mediterranean Countries, *Journal of Conflict Resolution*, 47(5), 621-641.
- EBBEN, W., DE VAAL, A. (2009), Institutions and the Relation between Corruption and Economic Growth. NICE Working Paper 09-104. 25 Temmuz 2018 Tarihinde https://www.ru.nl/publish/pages/516298/nice_09104.pdf
- FLETCHER, J., MORAKABATI, Y. (2008), Tourism activity, terrorism and political instability within the commonwealth: The cases of Fiji and Kenya, *International Journal of Tourism Research*, 10(6), 537-556.
- KÓNYA, L. (2006), Exports and Growth: Granger Causality Analysis on OECD Countries with a Panel Data Approach, *Economic Modelling*, 23, 978-992.
- KUO, H-I, CHEN, C-C; TSENG, W-C., JU, L-F., HUANG, B-W. (2008), Assessing Impacts of SARS and Avian Flu on International Tourism Demand to Asia, *Tourism Management*, 29, 917-928.
- LAU, T. S. C., VE HAZARI, B. R. (2011), Corruption and Tourism. B. R. Hazari, R. Hoshmand içinde, Trade and Welfare: Theoretical and Empirical Issues (s. 159-170). New York: Nova.
- LIM, C. (1999), Tourism Demand in Bangladesh: Gravity Model Analysis, *Journal of Travel Research*, 37, 273-284.
- LV, Z., XU, T. (2016), A Panel Data Quantile Regression Analysis of the Impact of Corruption on Tourism, *Current Issues in Tourism*, July, 1-14.
- MAURO, P. (1995), Corruption and Growth, *The Quarterly Journal of Economics*, 110, 681-713.
- MUZINDUTSI, P.F., MANALIYO, J.C. (2016), Effect of Political Risk Shocks on Tourism Revenue in South Africa: Time Series Analysis, *International Journal of Business and Management Studies*, 8(2), 169-186.
- NAZLIOĞLU, Ş. (2010), Makro İktisat Politikalarının Tarım Sektörü Üzerindeki Etkileri: Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Bir Karşılaştırma. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kayseri.
- PESARAN, M. H. (2004). General Diagnostic Tests for Cross Section Dependence in Panels. Camb-ridge Working Papers in Economics No. 1229. 28 Mayıs 2018 Tarihinde <https://www.repository.cam.ac.uk/handle/1810/446>
- PESARAN, M. H. (2007), A Simple Panel Unit Root Test in the Presence of Cross-Section Dependence, *Journal of Applied Econometrics*, 22(2), 265-312.
- PESARAN, M. H., YAMAGATA, T. (2008), Testing Slope Homogeneity in Large Panels, *Journal of Econometrics*, 142(1), 50-93.

- POPRAWA, M. (2015), A Panel Data Analysis of the Effect of Corruption on Tourism, *Applied Economics*, 47(23), 2399-2412.
- RODRIK, D. (2000), Institutions for High Quality Growth: What they are and How to Acquire Them. NBER Working Paper No. 7540. 17 Temmuz 2018 Tarihinde <http://www.nber.org/papers/w7540>
- SAHA, S., YAP, G. (2015), Corruption and Tourism: An Empirical Investigation in a Non-linear Framework, *International Journal of Tourism Research*, 17(3), 272-281.
- SAHA, S., SU, J.J., CAMPBELL, N. (2017), Does Political and Economic Freedom Matter for Inbound Tourism? A Cross-National Panel Data Estimation, *Journal of Travel Research*, 56(2), 221-234.
- SANTANA-GALLEGO, M., ROSSELLÓ-NADAL, J., FOURIE, J. (2016), The Effects of Terrorism, Crime and Corruption on Tourism. *Economic Research Southern Africa (ERSA) Working Paper 595*. 29 Mayıs 2018 Tarihinde <https://ideas.repec.org/p/rza/wpaper/595.html>
- SEETARAM, N. (2012), Immigration and International Inbound Tourism: Empirical Evidence from Australia, *Tourism Management*, 33, 1535-1543.
- STEYN, R., VAN VUUREN, O. J. (2016), The Relationship between Quality of Governance and Foreign Tourist Numbers, *African Journal of Hospitality, Tourism and Leisure*, 5 (4), 1-10.
- SWAMY, P. A. V. B. (1970), Efficient Inference in a Random Coefficient Regression Model, *Econometrica*, 38(2), 311-323.
- ULUSLARARASI ÜLKE RİSK REHBERİ (2018), *International Country Risk Guide (ICRG) Political Risk Services*, 1 Haziran 2018 Tarihinde <https://www.prsgroup.com/explore-our-products/international-country-risk-guide/>
- VOGT, M.V. (2008), Determinants of the Demand for US Exports and Imports of Tourism, *Applied Economics*, 40(6), 667-672.
- WANG, Y-S. (2009), The Impact of Crisis Events and Macroeconomic Activity on Taiwan's International Inbound Tourism Demand, *Tourism Management*, 30, 75-82.
- World Bank (2018), *DataBank, World Development Indicators*. 1 Haziran 2018 Tarihinde <https://data.worldbank.org/products/wdi>
- YONG, E-L. (2014), Innovation, Tourism Demand and Inflation: Evidence from 14 European Countries, *Journal of Economics, Business and Management*, 2(3), 191-195.